

УДК 336.71

О.В. Лисенок, д.е.н., доц.*Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі, м. Київ***О.Г. Мелоян, магістр***м. Черкаси*

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ БАНКУ В СИСТЕМІ ВНУТРІШНЬОГО ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ

Ризики є невід'ємною складовою банківської діяльності, тому існує чимало досліджень щодо визначення, вимірювання та моніторингу банківських ризиків. Важливим на сьогодні є удосконалення процесу управління ризиком легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, особливо в сучасних умовах соціально-економічного розвитку країни. Це дозволить підвищити якість фінансового моніторингу в державі в цілому і знизити ризик залучення банків до процесу «відмивання» коштів, отриманих злочинним шляхом. У статті розглядаються і досліджуються сучасні методи управління та оцінки ризику «відмивання» доходів, отриманих злочинним шляхом. Подаються пропозиції щодо посилення відстеження й виявлення відповідних нелегальних схем і підходів до «відмивання» злочинних коштів, а також пропонується відповідна модель управління ризиками, які супроводжують процес «відмивання» доходів, отриманих злочинним шляхом. За результатами дослідження подаються висновки та рекомендації з удосконалення процесу управління ризиками в системі внутрішнього фінансового моніторингу банків.

Ключові слова: банк; система; ризик; «відмивання» доходів; фінансовий моніторинг.

Постановка проблеми. Ризики є невід'ємною складовою фінансової діяльності, тому в банківському секторі накопичено велику кількість знань щодо визначення, вимірювання, контролювання банківських ризиків та здійснення їх моніторингу. Таким чином, постає питання щодо адекватного вибору інструментарію для оцінки та подальшого управління таким специфічним видом банківського ризику, як ризик використання банків для легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму. Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України «Про затвердження Положення про здійснення фінансового моніторингу фінансовими установами» [2] зазначає, що будь-яка фінансова установа зобов'язана здійснювати управління ризиками легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати теоретичних досліджень і практичного досвіду, пов'язаних з протидією легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, опубліковані у працях таких вчених, як: О.І. Барановський, А.В. Бугаєнко, Р.М. Вороніна, С.Г. Гуржій, С.О. Дмитров, О.В. Меренкова, Л.Г. Левченко, Т.А. Медвідь, О.В. Київець, М.В. Колдовський та ін. Високо оцінюючи наукові здобутки з даної проблематики, слід зауважити, що питання протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, розроблені не остаточно і потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Необхідним завданням на сьогодні є удосконалення процесу управління ризиком легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, особливо в сучасних умовах соціально-економічного розвитку країни, що дозволить підвищити якість фінансового моніторингу в державі в цілому і знизити ризик залучення банків до процесу «відмивання» коштів, отриманих злочинним шляхом.

Викладення основного матеріалу. Ризик легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму – наявний або потенційний ризик застосування до банку юридичних або регуляторних санкцій, отримання банком фінансових збитків або шкоди для репутації банку внаслідок його використання клієнтами або іншими зацікавленими особами з метою легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування терористичної діяльності [17, с. 226].

Враховуючи визначення ризику як імовірності настання чи ненастання певної події, фінансовий моніторинг операцій банківської установи розглядає підхід, що заснований на оцінці ризику, як імові

ривої операції, що підлягає внутрішньому фінансовому моніторингу [11].

Рекомендації FATF визначають необхідність використання ризик-орієнтованого підходу в роботі фінансових установ. На сьогодні методики до оцінки ризиків легалізації доходів мають несистематизований характер, оскільки коригуються безпосередньо до окремої групи фінансових установ. Виділення повідомлень про підозрілі операції в такому разі базується на ризик-орієнтованому підході та передбачає виділення трьох рівнів ризиків, що формують відповідно три рівні ділової репутації ініціаторів та учасників фінансових операцій: бездоганної, оціночної (ризикової), сумнівної [13].

При цьому, як зазначає О.О. Куришко, для бездоганної ділової репутації фінансовий моніторинг не має проводитися ні на рівні обов'язкового, ні на рівні внутрішнього фінансового моніторингу. Оціночна або ризикова ділова репутація характерна для ініціаторів чи учасників фінансових операцій, щодо яких виникла мотивована підозра їх участі у процесі легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, і фінансуванні тероризму. Сумнівна ділова репутація характерна для осіб, участь яких у схемах легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансуванні тероризму доведена у судовому порядку чи щодо яких проводяться активні слідчі дії з боку правоохоронних органів [12].

Важливими характеристиками ділової репутації ініціаторів фінансових операцій є рівень репутації їх засновників, інсайдерів, основних контрагентів та обслуговуючих фінансових установ, наявність та періодичність зв'язків з офшорними зонами, а також інформація щодо порушень ініціатором фінансової та платіжної дисципліни з джерел Державної податкової служби, Державної митної служби, що надає можливість повністю оцінити наявність потенційних ризиків використання ініціатора фінансових операцій у процесі легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом [13]. Фінансовому моніторингу мають підлягати операції з оціночним і високим рівнем ризику використання коштів у процесі легалізації доходів [12].

У зв'язку з цим зазначимо, що оцінка ризику є основою управління ризиками і, перш за все, базується на знанні принципів управління і прийняття рішень, теорії ігор і кібернетики, економіки, статистичного моделювання тощо. Що досконалішими є методи дослідження та кількісної оцінки ризику, то меншим стає чинник невизначеності, а отже, підвищується прозорість та ефективність діяльності банківського сектору. В основі прийняття управлінських рішень мають лежати результати аналізу ризику, що містять оцінку всієї сукупності ідентифікованих ризиків, оцінку й аналіз витрат та проведення робіт щодо реалізації прийнятого рішення, оцінку й аналіз понесених у результаті втрат. Розглянемо основні методи кількісної оцінки ступеня ризику на основі застосування апарата теорії ймовірності та наявної статистичної звітності банків [9].

Статистичні методи оцінки рівня ризику використовуються для обчислення очікуваної тривалості окремої операції або певного проекту. Вони застосовуються тоді, коли при проведенні кількісного аналізу банк має у своєму розпорядженні значний обсяг аналітико-статистичної інформації. Суть цього методу полягає в тому, що для розрахунку ймовірності виникнення збитків аналізуються всі статистичні дані, які стосуються результативності здійснення банком певних операцій [4].

Одним із наслідків розвитку загального статистичного аналізу є розробка рейтингового методу оцінювання ризику, що трактується як система оцінних коефіцієнтів певних напрямів діяльності кількох об'єктів ризику (або одного об'єкта у динаміці за декілька періодів часу) з подальшим визначенням рангу (місця, рейтингу) кожного об'єкта оцінювання стосовно рівня ризику. Однією з переваг даного методу є можливість визначення такого набору показників, які відповідають поставленій меті. Недоліком рейтингового методу оцінки ступеня ризику є необхідність постійної актуалізації [9].

Метод аналізу доцільності витрат ґрунтується на тому, що в процесі банківської діяльності витрати з кожного конкретного напрямку, а також з окремих елементів мають неоднаковий ступінь ризику. Визначення ступеня ризику шляхом аналізу доцільності витрат орієнтоване на ідентифікацію потенційних зон ризику [4]. Разом усі види ризиків формують зону загальних збитків, які діляться на групи відповідно до ступеня стійкості щодо ринкових коливань [9]. Раціональність такого підходу полягає в тому, що він дає можливість виявити «вузькі» місця в діяльності банку з погляду ризикованості, а потім розробити шляхи їх ліквідації [4].

Метод визначення ступеня ризику шляхом експертних оцінок має більш суб'єктивний характер, порівняно з іншими методами. Ця суб'єктивність є наслідком того, що група експертів, що займається аналізом ризику, висловлює власні суб'єктивні судження як про минулу ситуацію, так і про перспективи її розвитку. Він має суттєву перевагу над іншими методами, оскільки експертна оцінка може використовуватися в умовах дефіциту і навіть браку інформації [15].

Найбільш поширеним методом експертних оцінок є метод «Дельфі», який передбачає створення умов, що забезпечують найбільш продуктивну роботу експертів. Це досягається анонімністю процедури, з одного боку, і можливістю поповнити інформацію про предмет експертизи з другого. Одним із позитивних моментів застосування методу «Дельфі» є наявність зворотного зв'язку, що дає можливість експертам коригувати свої судження з урахуванням проміжних усереднених оцінок [4].

Також різновидом експертного методу аналізу є побудова сценаріїв і прогнозні графі. Основне призначення сценаріїв – визначення генеральної мети розвитку об'єкта прогнозування, виявлення основних чинників розвитку і формулювання критеріїв для оцінки верхніх рівнів «дерева цілей» [15].

Комбінацією статистичного оцінювання та принципів експертного аналізу є аналітичний метод оцінювання ступеня ризиків, сутність якого полягає у визначенні системи статистичних оцінок на основі попереднього експертного відбору ключових параметрів із подальшим аналізом впливу факторів ризику

на них. Основними перевагами даного методу є об'єднання факторного аналізу параметрів, які впливають на ризик, і виявлення можливих способів зниження його ступеня [9].

Аналіз чутливості дає можливість фахівцям з проектного аналізу враховувати ризик і невизначеність проекту, що кредитується. Якщо проект виявиться чутливим до зміни обсягу виробництва продукції, то варто більше уваги приділити програмі навчання персоналу і менеджменту, а також іншим заходам для підвищення обсягів виробництва.

При визначенні рівня ризику нормативним методом формується система фінансових показників оцінки ступеня банківських ризиків, фактичні значення яких порівнюються з нормативними значеннями, і за ступенем відхилення фактичних значень від нормативних роблять висновки стосовно величини ризику [9]. Цей метод відносної оцінки ризику є досить зручним завдяки нескладності розрахунків й успішно застосовується сьогодні в багатьох сферах [16]. Хоча даний метод є досить простим та оперативним, одним з головних його недоліків є відсутність врахування важливості окремих факторів ризику.

Метод використання аналогів полягає в тому, що під час аналізу рівня ризику певного напряму діяльності доцільно використовувати дані про розвиток таких самих аналогічних напрямів у минулому [4]. Недолік даного методу полягає у відсутності врахування діалектичної залежності напрямів діяльності у сфері банківського бізнесу.

Одним із перспективних методів оцінки ризиків використання банків з метою легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму є байєсівський аналіз. Він базується на використанні теореми Байєса, що полягає в розрахунку ймовірності справедливості гіпотези в умовах, коли на основі спостережень відома лише деяка частина інформації про подію. Іншими словами, за теоремою Байєса можна більш точно перерахувати ймовірність, беручи до уваги як вже відому інформацію, так і дані нових спостережень.

При байєсівському підході робиться спроба прослідкувати за тим, як апіорні очікування деякого явища можуть уточнюватися та як дані, що спостерігаються, можуть бути інтегровані з такими апіорними передбаченнями для досягнення удосконалених апостеріорних очікувань [9].

Слід також зауважити, що управляти ризиком означає мати можливість знизити його до визначеного, допустимого для даного суб'єкта рівня. Вивчення питання допустимого рівня ризику призвело до розробки концепції прийняттого ризику. Визначення прийняттого значення рівня ризику – пріоритет керівництва організації. Межа між прийнятним і неприйнятним для суб'єкта рівнем ризику в різні періоди діяльності і в різних галузях – різна [6].

Надзвичайно важливим є не лише дослідження з боку державних органів процесів легалізації доходів за рахунок існуючих схем і підходів, але й попередження та ліквідація спроб даного негативного процесу. Тому доцільно запропонувати такі пропозиції щодо посилення відстеження й виявлення відповідних нелегальних схем і підходів:

- посилення перевірки внутрішніх документів за базами даних державних органів країни;
- форсоване використання комерційних баз даних;
- постійні запити до підрозділів фінансової розвідки інших країн;
- додаткова увага до невідповідності обсягу операцій і доходів учасників;
- недопущення і виявлення нелогічних, невігідних операцій;
- відстеження наявності компрометуючої інформації;
- підвищення кваліфікаційного рівня банківського персоналу [14, с. 268].

У зв'язку з цим зауважимо, що І.Б. Дзедзик розподіляє процес управління ризиком, під час здійснення фінансового моніторингу, на три основні етапи, які, в свою чергу, поділяються на окремі складові: визнання фінансовою установою існування ризику, застосування оцінки ризиків, розробка стратегій для управління та зменшення ідентифікованих ризиків [7].

Згідно з Положенням «Про здійснення банками фінансового моніторингу», система управління ризиками легалізації кримінальних доходів містить:

- розроблення та впровадження Програми оцінки ризиків;
- здійснення оцінки ризиків;
- моніторинг ризиків клієнтів;
- аналіз ризику використання послуг банку для легалізації кримінальних доходів/фінансування тероризму;
- контроль за ризиками легалізації кримінальних доходів/фінансування тероризму;
- навчання працівників щодо реалізації Програми оцінки ризиків.

Система управління ризиками легалізації кримінальних доходів/фінансування тероризму має відповідати організаційній структурі банку, специфіці, обсягам та структурі клієнтської бази банку [1]. Тобто, мається на увазі, що виявлення можливих ризиків «відмивання» грошей має здійснюватися з

урахуванням особливостей того чи іншого банку. Тому, на рівні кожного банку-юридичної особи має розроблятися стратегія і тактика конкретних дій по боротьбі з «відмиванням» кримінальних доходів.

У праці науковців О.Бережного та Т.Медвідь аналіз можливих небезпек і ризиків, розробка і реалізація стратегії боротьби з «відмиванням» доходів враховує чотири етапи (рис. 1).

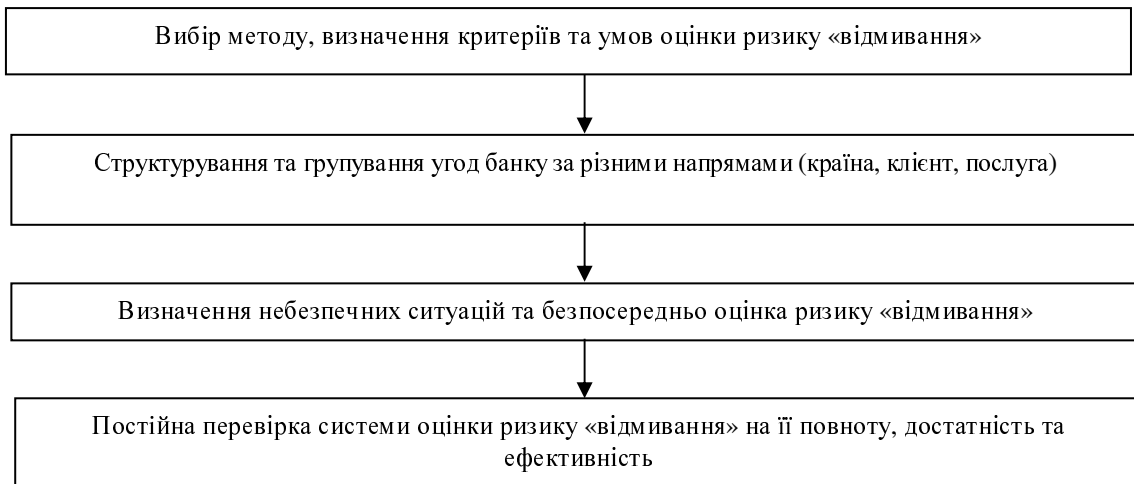

Рис. 1. Стратегічний підхід до оцінки ризику використання банку для «відмивання» незаконних коштів [3, с. 20–24]

М.І. Худокормова у своїй праці запропонувала механізм управління ризиками легалізації злочинних доходів (рис. 2), що складається з трьох послідовних етапів: оцінки ризику легалізації злочинних доходів (кількісної та якісної); контролю ризику та моніторингу ризику [17, с. 230].

Банк

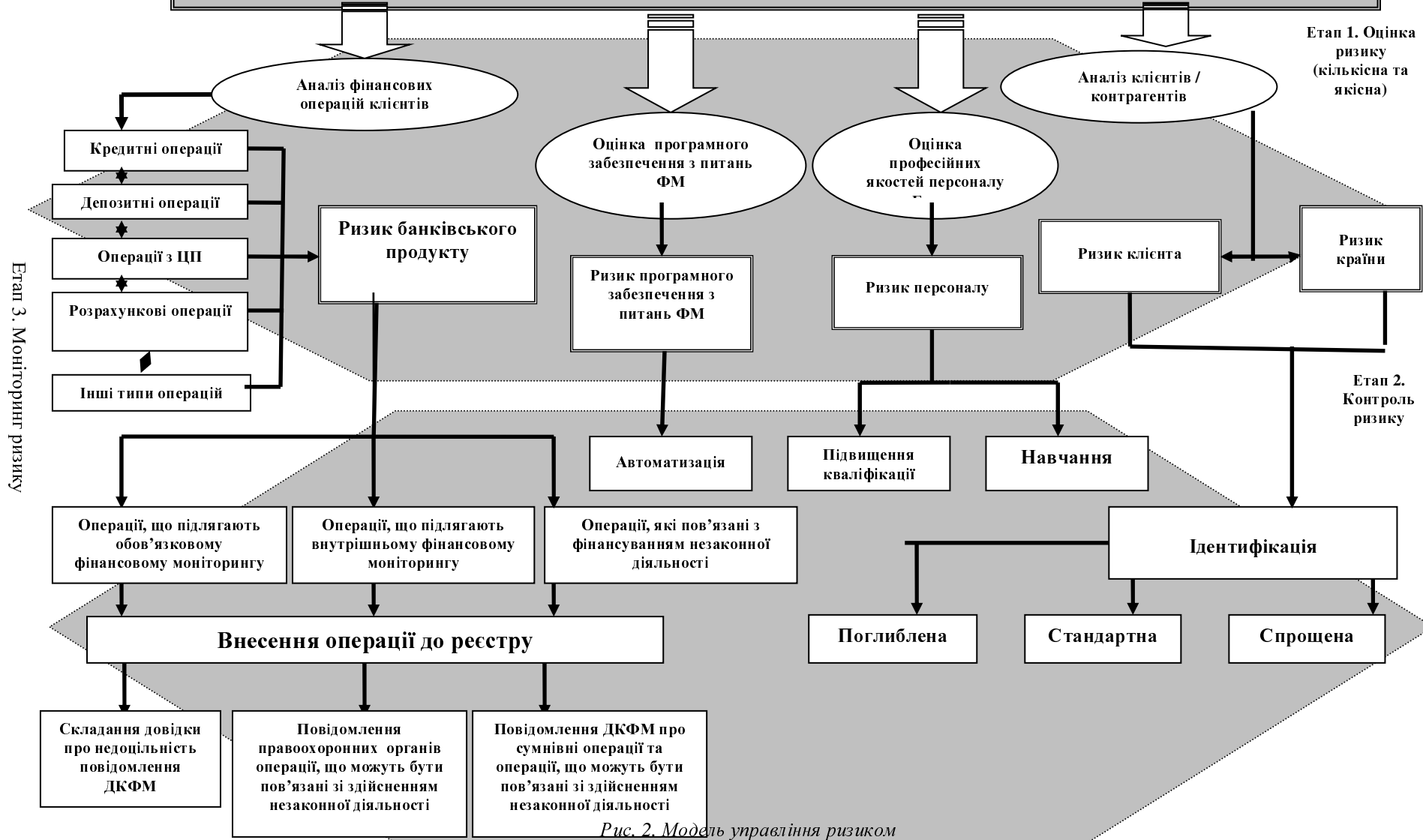

Рис. 2. Модель управління ризиком

Фінансовий контроль транзакцій клієнта є основою для виконання принципу «знай операції свого клієнта». Всі види проведення ідентифікації забезпечують відповідний комплекс політик, дотримуватися яких має банк: «знай свого клієнта», «знай клієнтів свого клієнта», «знай своїх співробітників», «знай своїх бізнес-партнерів» [11, с. 9–10; 20].

В основу формування політики ідентифікації клієнтів покладено міжнародний досвід у сфері запобігання та протидії «відмиванню» доходів, одержаних злочинним шляхом, що пізніше було імплементовано в законодавчу базу України та практику банківської діяльності [10, с. 25, 57]. Процедура ідентифікації клієнта базується на програмі ідентифікації клієнтів банку, яка призначена для визначення вимог та встановлення процедури ідентифікації юридичних осіб, фізичних осіб та осіб-підприємців, які вступають з банком у договірні відносини чи відкривають у банку рахунки [5].

Логічна схема аналітичної роботи системи внутрішнього фінансового моніторингу із реалізацією політики ідентифікації клієнта передбачає формування та управління системою з урахуванням ступенів ризику та поновлювальної інформації щодо клієнтів, контрагентів, засновників тощо (рис. 3).

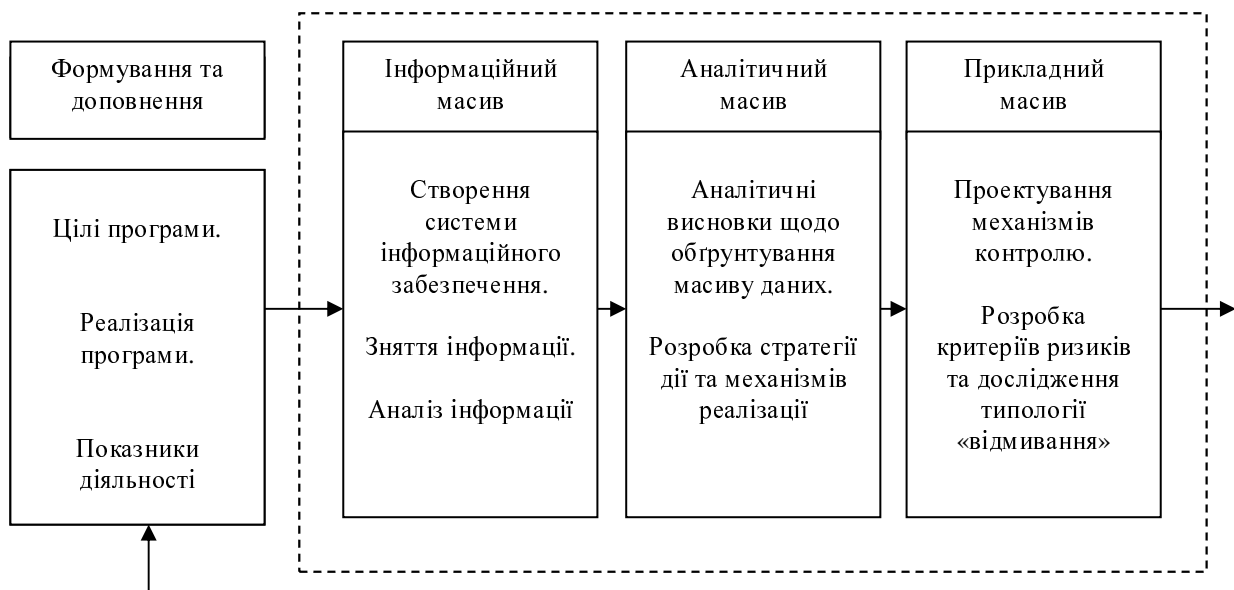

Рис. 3. Логічна схема фінансового моніторингу в банку

Висновки. Отже, «відмивання» коштів є загрозливим явищем у банківській діяльності, що генерує негативні наслідки та породжує низку ризикових позицій банку. Тому, управління ризиками є одним із головних напрямів банківського менеджменту. Але, на наш погляд, будь-які заходи з попередження «відмивання» грошей будуть малоефективними до тих пір, поки в країні не буде запроваджено контроль над видатками осіб, особливо державних чиновників, що наділені широкими владними повноваженнями, а також доки основні розрахунки всередині країни будуть проходити в готівковій формі. Що стосується питання запровадження контролю видатків громадян, його потрібно запроваджувати першочергово, тому що Україна, за оцінками експертів, є досить корумпованою державою.

На вирішення проблеми формування ефективної системи фінансового моніторингу в банку та управління ризиками концептуальною є зміна філософії роботи на ринку банківських послуг у контексті ризик-орієнтованих підходів, а саме парадигма управління процесами – менеджмент на основі оцінки ризиків.

Список використаної літератури:

1. Положення «Про здійснення банками фінансового моніторингу», затверджене Постановою Правління НБУ від 31.01.2011 р. № 22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0463-11>.
2. Розпорядження «Про затвердження Положення про здійснення фінансового моніторингу фінансовими установами» від 05.08.2003 р. № 25 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0715-03>.
3. *Бережний О.* Феномен тероризму: сучасні форми, економічні аспекти й основні шляхи запобігання / *О.Бережний, Т.Медвідь* // Вісник НБУ. – 2011. – № 11. – С. 24–31.

4. *Вовк В.Я.* Кредитування і контроль / *В.Я. Вовк* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1719051241505/bankivska_sprava/osnovni_metodi_otsinki_bankivskih_rizikiv.
5. *Горінов О.С.* Роль ідентифікації клієнта банку у загальній системі запобігання відмивання грошей комерційного банку / *О.С. Горінов, М.В. Колдовський* // Вісник Укр. акад. банк. справи Національного банку України. – 2007. – № 2. – С. 120.
6. Підходи до управління ризиками банку / *О.Б. Данченко, В.О. Занора, А.І. Боркун, А.М. Шевченко* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu.gov.ua/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Uprv_2010_1_5.pdf.
7. *Дзедзик І.Б.* Місце ризиків у системі фінансового моніторингу операцій банківської установи / *І.Б. Дзедзик* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/5470/14-Dzedzyk.pdf?sequence=1>.
8. *Діденко С.В.* Оптимізація управління ризиками в системі фінансового моніторингу в банку / *С.В. Діденко* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cibs.ck.ua/rs/scien/spub/didenko379.pdf>.
9. Моделювання оцінки ризиків використання банків з метою легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму / *С.О. Дмитров, О.В. Меренкова, Л.Г. Левченко, Т.А. Медвідь* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lib.uabs.edu.ua/library/Books_academy/848_2008.pdf.
10. *Коваленко В.В.* Міжнародний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму : монографія / *В.В. Коваленко, С.О. Дмитров, А.В. Єжов*. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 112 с.
11. *Колдовський М.В.* Діяльність банків з протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. / *М.В. Колдовський* ; Держ. вищ. навч. закл. «Укр. акад. банк. справи НБУ». – Суми, 2009. – 21 с.
12. *Куришко О.О.* Особливості розвитку системи фінансового моніторингу в Україні / *О.О. Куришко* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uabs.edu.ua/images/stories/docs/587/1.pdf>.
13. *Куришко О.О.* Оцінка ділової репутації ініціатора фінансової операції в процесі проведення фінансового моніторингу / *О.О. Куришко* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stelmaschuk.info/internet-conference/announced-internetconference/onferencia-20-09-2012/52-article-onferencia-20-09-2012/294-2012-09-21-06-22-04.html>.
14. *Патюта І.М.* Сучасні схеми і підходи до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом у банківському секторі України / *І.М. Патюта* // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 6. – С. 262–269.
15. *Пернарівський О.В.* Використання експертних методів при оцінюванні системного ризику в банківській діяльності / *О.В. Пернарівський, Ю.М. Орловська* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu.gov.ua/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Popu_2011_3_9.pdf.
16. *Страхарчук В.П.* Концептуальні засади кількісної оцінки ризиків / *В.П. Страхарчук* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3005/1/41.pdf>.
17. *Худокормова М.І.* Управління ризиками легалізації злочинних доходів як новітня вимога світової спільноти / *М.І. Худокормова* // Актуальні проблеми економіки : наук. екон. журнал. – 2011. – № 6. – С. 226–232.

ЛИСЕНОК Олексій Володимирович – доктор економічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Українського державного університету та міжнародної торгівлі, м. Київ.

Наукові інтереси:

- банківський менеджмент;
- аналіз банківської діяльності.

МЕЛОЯН Олена Горівна – магістр з банківської справи, кредитний фахівець Регіонального Центру в Черкаській області Київської Регіональної Дирекції ПАТ «Банк Михайлівський».

Наукові інтереси:

- управління кредитним портфелем;
- управління банківськими ризиками;
- фінансовий моніторинг.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2015.